

О ПРОСВЕТИТЕЉСКОЈ ИНТЕНЦИЈИ ШТАМПЕНИХ БУКВАРА ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА – ЛАТИНСКИ БУКВАР И ПЕРВОЕ УЧЕНИЕ**

У раду се анализирају два буквара првог српског просветитеља Захарије Орфелина, који су до данас у науци прилично слабо истражени. На почетку се уводи Орфелинов лик и дело на широј позадини просветитељске епохе. Након тога, тема се сужава на његово стваралаштво у контексту школске књиге, где располажемо са три калиграфије, два буквара и једним уџбеником. Буквари Захарије Орфелина настали су као продукт ране фазе његовог стваралаштва. Оба су штампана у венецијанској штампарији Димитрија Теодосија и представљају књиге написане од српског аутора специфично за српску публику. Они садржајно прате стандардну праксу писаних буквара свог времена – у њима деца уче прво алфавет (азбуку), слогове, речи и онда реченице на примеру црквених текстова. Са друге стране, у Орфелиновим букварима могу се наћи и неке посебности. Оба обилују коментарима аутора, који служе разјашњавању проблематичних места њихових садржаја и показују истовремено Орфелинову свест о важности учења са разумевањем. Посебно је словенски буквар *Первое учение* богат дидактичким иновацијама. У њему се такође налазе чак два поглавља посвећена, за 18. век нетипично, основама световних наука. Закључно се разматра значај ових буквара за српску историју и културу и изводе закључци о просветитељској интенцији њиховог аутора.

Кључне речи: Захарија Орфелин, школска књига, буквар, образовни систем, просветитељство.

The paper analyzes two primers written by the first Serbian enlightener, Zaharije Orfelin (1726–1785), which so far has been a rather neglected topic. At the beginning, Orfelin’s character and work are introduced on the broader background of the Age of Enlightenment. After that, the topic is narrowed down to his work in the context of school books, i.e. three calligraphy books, two primers and one textbook. Zaharije Orfelin’s primers were created as a product of the early phase of his work. Both were printed in Venice, at the printing office of Dimitrije Teodosije and are books written by a Serbian author specifically for the Serbian audience. In terms of content, they follow the standard practice of written primers of their time – children first learn the alphabet, syllables, words and then sentences on the example of church texts. On the other hand, there are also some peculiarities that can be found in Orfelin’s primers. They both contain authorial comments, which serve to clarify the problematic places of their content and at the same time show Orfelin’s awareness of the importance of learning with understanding. The Slavic primer *Pervoe učenje* is specifically rich in didactic innovations. It also contains two chapters dedicated to the basics of secular knowledge (which is not very typical for the 18th century). In conclusion, the significance of these primers for Serbian history and culture is considered and conclusions about the enlightening intention of their author are drawn.

Keywords: Zaharije Orfelin, school book, primer, educational system, Enlightenment.

* Supported by the IWM Institute, Vienna.

** Рад представља благо прерађену верзију усменог излагања на 60. скупу слависта Србије *Словенство и савремени свет: човек, језик, култура*, одржаном 13–14. јануара 2022. у Београду.

Захарија Орфелин (1726–1785) један је од најзначајнијих српских просветитеља, а хронолошки, сматра се, и први. Његово стваралаштво стајало је на почетку једне нове епохе код Срба, на прелазу из барока у просветитељство и из средњовековног у модерно доба. Он представља нови тип културног ствараоца, другачијих тежњи и схватања од својих претходника, а пре свега другачије циљне публике. Његова дела највећим су бројем научнопопуларног типа, намењена широком кругу интендираних читалаца и окренута образовању нижих слојева српског друштва, којима је оно до тада било углавном ускраћено. Такав је, на пример, *Славеносрпски магазин* (1768) – прво издање периодике на јужнословенском простору.

Основна тема овог доприноса биће ипак један посебан део Орфелиновог опуса, до данас у науци недовољно познат и проучен. Ради се о жанру школске књиге, а у оквиру тога посебно о букварима, уџбеницима намењеним почетној настави читања. У овом тренутку су нам позната два његова штампана буквара – *Латински буквар* из 1766. и буквар црквенословенског језика *Первое учение* (у наставку још и *Словенски буквар*) из 1767. године (2. изд. 1792.).

1. О животу и делу Захарије Орфелина.

На самом почетку, како би се стваралаштву Захарије Орфелина дали потребни оквири, од значаја је увести његов лик и дело, са подацима којима располажемо. Нажалост, мора се рећи да су нам многи делови живота нашег просветитеља до данашњег дана непознати. Зна се да је рођен 1726. године у Вуковару, да је име његовог оца било Јован (Стајић 1935: 127), као и да је имао жену Ану и сина Петра. Сина се још у његовим раним годинама одрекао – сматра се због лошег владања, са којим није могао да се помири (Остојић 1923: 36). Орфелиново право презиме било је Стефановић, док је мистериозно порекло његовог уметничког презимена било и остало предмет научне дебате.

Из свих извора се може закључити да је Захарија био човек уметничке природе, па се тако и његово радно место и место пребивалишта често мењало. Током живота радио је као учитељ, канцелист у Митрополији, благајник Темишварског владике итд. Најзначајнији је историјски вероватно као радник у штампаријама Димитрија Теодосија у Венецији и Јосифа Курцбека у Бечу, где је означен као једна од најзаслужнијих личности за објављивање великог броја српских књига.¹ Орфелин је пред крај живота остао тешко болестан, са недовољно материјалних средстава. Умро је 1785. године на имању епископа Јосифа Јовановића Шакабенте у Новом Саду, што сазнајемо из записа у дневнику његовог савременика Јована Рајића (Чурчић 2002: 343). Као будућег великана научнопопуларне књижевности и културе Захарију Орфелина препознали су још његови савременици, па и најзнаменитији српски просветитељ, Доситеј Обрадовић (Чалић 2011: 111).

¹ Његова делатност у Теодосијевој штампарији везује се са периодом њеног највећег процвата (Остојић 1923: 26). Тамо су, између осталог, штампани Орфелинови буквари, уџбеник латинског језика *Первые начатки латинскога языка* и *Славеносрпски магазин*. Јосиф Курцбек, код кога је, због своје тада већ поодмакле болести, радио само кратко, Орфелина је као радника такође веома високо ценио (н.д.: 73).

У основи, Орфелинов опус сведочи о идеолошки поткрепљеној намери стварања за своје сународнике. Са изузетком неколико песама са стваралачких почетака (које се и уопште сматрају најслабијим делом Орфелиновог опуса), располажемо изузетно разноликим репертоаром његових просветитељских дела. Ту се може наћи периодика (*Славеносрпски магазин*, 1768), историјска монографија (*Житије Петра Великог*, 1772), приручник за справљање вина (*Искусни подрумар*, 1783). Са једнаком интенцијом написан је и његов *Вечни календар* (1783) – према свом имену, средњовековног жанра минеја.¹ Заједнички садржалац свих наведених дела јесте њихов изразито научнопопуларни карактер, што их чини хронолошки првим просветитељским текстовима код Срба, а Орфелина последично првим српским просветитељем.

2. Просветитељство Захарије Орфелина.

Иако у основи покрет инспирисан европским у 18. веку актуелним и модерним идејама, просветитељство код Срба ипак је представљало комбинацију неколико различитих културних утицаја. Код раних српских писаца просветитељске епохе проналазе се тако елементи барокног (Павић 1979: 85), али и старог, традиционалног, православног светоназора. Орфелин је по овом питању вероватно најрепрезентативнији представник српског просветитељства, како су сви наведени утицаји код њега присутни те заједно кроје целину која одражава смисао ове, у своје време веома племените идеје.² Сматра се да је 18. век време када је створена основа за образовање запостављених, нижих слојева становништва. Образовни садржаји и општа знања су први пут, на иницијативу појединаца попут Орфелина, почели бити стављани на располагање обичном човеку. Сматрало се да се тиме човеку даје могућност за интелектуални напредак и побољшање сопствених животних услова кроз већу свест о свету и светским приликама, чиме би у коначници дошло до повећања нивоа благостања у свакодневном животу. Наведене идеје јасно и недвосмислено прожимају Орфелинова дела, што ће на примеру жанра школске књиге у наставку бити приказано.

3. Захарија Орфелин као писац школске књиге

У контексту Орфелинових школских књига данас располажемо немалим бројем дела. У питању су три калиграфије, један уџбеник и два буквара.

Као што је познато, калиграфије су у 18. веку служиле као уџбеници за наставу лепог писања у основним школама, које се у ондашњем систе-

⁴ Након што је *Славеносрпски магазин*, у своје време сасвим иновативно и због тога недовољно популарно штиво, због недостатка читалачке публике нестало после само једног издања, Орфелин је прихватио захтеве свог времена. *Вечни календар* концептирао је тако да споји преко потребну иновацију са традиционалним, читаоцима већ познатим жанром. Средњовековни жанр календара он је употпунио световним садржајима и на тај начин промишљено привукао публику свом делу, истовремено уносећи елементе које је са становишта једног просветитеља сматрао битним.

⁵ Веома добре показатеље ове мешавине утицаја представљају предговори неких од Орфелинових дела. Томе је посвећен наш чланак „О предговорима као жанру славеносрпске писмености (на грађи текстова З. Орфелина)” (в. списак литературе).

му образовања сматрало значајном вештином. Орфелин је иза себе оставио три калиграфије, под називима: *Новая и основательная славеносербская [...] калиграфия* (1759), *Новейшия славенския прописи* (1776) и *Славенская и валахийская калиграфия или наставление къ правилному писанию* (1778). Последња и најобимнија свакако је његово најзначајније дело овог типа. Налогодавац за њено стварање била је сама царица Марија Терезија, а дело је њеним одобрењем постало основно средство за учење лепог писања међу православним Србима и Румунима (Kostić 1916: 156–157). Једини познати Захаријин уџбеник (књига) јесте *Первые начатки латинскаго языка* (1767), који је коришћен у настави у латинским школама, од свог настанка па све до реформе школства (в. доле).³

4. Буквари Захарије Орфелина

Латинскій букварь (1766)

Буквари ће бити обрађени нешто детаљније од осталих школских књига – са становишта садржаја, заступљених дидактичких метода и конкретних манифеста просветитељске идеје, које дефинишу Орфелина као писца. Први буквар Захарије Орфелина настао је 1766. године и штампан је у Млетачкој штампарији Димитрија Теодосија. У најзначајнијој монографији посвећеној просветитељу, *Захарија Орфелин, живот и рад му* (1923), Тихомир Остојић је посветио *Латинском буквару* сасвим мало пажње (Остојић 1923: 114–115). Зна се ипак да је коришћен у настави претерезијанских латинских школа (додуше, врло кратко – само годину дана, до настанка Орфелиновог споменутог уџбеника, *Первые начатки латинскаго языка*) (Гавриловић 1974: 129).

Латински буквар садржајно је подељен на две велике целине: уџбеник и речник. У уџбеничком делу се Орфелин испочетка бави словима латинског алфабета. На располагању је читаоцу табела на чијој се левој страни налазе латинска слова, а на десној њихови називи, написани (према коментару аутора) „славенским словима”.⁴ Након тога, сва слова излистана су редом као: велика штампана, мала штампана и мала писана. Даље се слова код њега деле и на самогласнике, сугласнике и дифтонге па се објашњава њихов специфичан изговор у речима, пре свега у односу на вокале.

Веома је дидактички занимљиво (при чему се ова тежња такође може приметити у буквару *Первое учение*) да Орфелин, у својим кратким изводима из латинске фонетике, тежи истовремено што већем логичком разумевању тих садржаја од стране интендираног читаоца. Томе служе његови коментари у тексту, написани упрошћеним језиком, ради лакше разумљивости: „С предъ Е и І [У], такожде предъ АЕ и ОЕ, изговарасе сада, како Славенское Ц, напр. Амисе, Амице, и протч. Предъ А, О и U и предъ протчѣими читасе како К [...]” (Орфелин 1766: 5). Ова намера, која се у *Латинском буквару*, хронолошки првом, могла из не-

⁶ Терезијанска реформа школства представља веома важан догађај, који је извршио снажан утицај на српски образовни систем, и данас осетан. О реформи школства у Хабзбуршкој монархији и њеном утицају на Србе в. Нинковић 2011.

⁷ Занимљиво је споменути да се Орфелин у ту сврху служи грађанском ћирилицом (в. Орфелин 1766: 3).

ких примера претпоставити, у *Словенском буквару* посведочена је речима, одн. отвореним „признањем” самог аутора (в. доле).

У наставку првог дела *Латинског буквара* Орфелин прати стандардну праксу тадашњих уџбеника и од слова ствара слоге по принципу *ba, be, bi, bo, bu* и сл. Након слогова се прелази на стварање целих вишесложних речи па на неизоставни саставни део старих буквара, религиозне текстове. Они су у некадашњој настави служили истовремено као текстови за читање (одн. учење лексике) и као део приручника за основе веронауке. Сматра се да све до терезијанске реформе у српским школама није било организоване наставе веронауке нити уџбеника за овај предмет. Радослав Грујић тврди се да су тој сврси служили управо буквари (Грујић 2013: 95), што према концепту оба Орфелинова, као и других буквара написаних кратко пре и после њих, делује вероватно. У *Латинском буквару* су странице подељене на пола преко средине линијом, са чије се леве стране налази текст религиозне садржине на латинском, а са десне на црквенословенском језику. На овом месту, због изразите сакралности и озбиљности тематике текстова, језик није прилагођен читаоцу.⁵ Орфелин је у буквар уврстио библијске садржаје, текстове и молитве које је сматрао најважнијим, попут: Оче наш, Символа вере, Десет Божијих заповести, Седам тајни Новог завета, Седам дела духовног милосрђа итд.

Други део *Буквара* посвећен је латинско-славеносрпском⁶ речнику. Овај речник заузима отприлике половину текста читавог буквара и подељен је, према значењу лексике, на тематске целине. Њему је посвећен веома информативан чланак Рајне Драгићевић, која анализом лексике открива неке интересантне податке. Према њеном мишљењу, у Орфелиновом речнику се може наћи велики број речи пореклом из српског народног језика, од којих су многе и данас у активној употреби. Она сматра такође да је аутор „српски превод” наводио наменски, управо са интенцијом веће разумљивости од стране корисника (Драгићевић 2018: 147–148), што се поклапа са закључцима изведеним на основу првог дела *Латинског буквара*. На крају речника наводе се латински глаголи према конјугацији, са преводом.

Первое учение (1767; 1792)⁷

Буквар *Первое учение* доживео је два издања. Прво је из 1767. године, штампано такође у Штампарии Димитрија Теодосија, док је друго настало након Захаријине смрти, 1792. године, у Бечкој штампарии Стефана Новаковића. Ово

⁵ То спада у важне одлике предстандардне језичке праксе. Занимљиво објашњење дате појаве нуде присталице теорије о постојању ареала Православне Славије (*Slavia Orthodoxa*), са црквенословенским као језиком јединственим у писменој употреби код њених припадника (в. више: Кречмер 1996).

⁶ „Славеносрпски” јесте управо назив који је сам аутор дао језику на који је са латинског преводио, што поткрепљује за превод коришћена руско-, односно српскоцрквенословенска лексика, помешана са лексиком народног идиома.

⁷ У раду ће бити навођени цитати из другог издања *Буквара*, како је прво издање оштећено и због тога непотпуно. Оба издања ће бити наведена у листи извора на крају рада и могу се пронаћи на сајту Дигиталне библиотеке Матице српске.

дело је нешто заступљеније у литератури, иако се засигурно не може сматрати довољно проученим.⁸ Посебне чланке њему су посветили нпр. Димитрије Руварац (1893), Марина Јањић и Боривој Чалић (в. списак литературе), док је *Буквар* неколико пута споменут и у оквирима капиталнијих дела шире тематике.

Димитрије Руварац овај буквар назива „првим славенским букваром за српску децу“ (Руварац 1893: 278), односно првим букваром црквенословенског језика који је написан специфично за потребе Срба. Пре њега, једини буквар којим су се Срби у Хабзбуршкој монархији служили било је *Первое учение отроком* Теофана Прокоповича.⁹

Важно је такође рећи да у литератури до данас не постоје сведочанства о томе да је Орфелинов буквар *Первое учение*, иако веома квалитетно написан, икада коришћен у настави (Чалић 2010: 74). Његово прештампавање у новом тиражу након пишчеве смрти, закључно, вероватно није било подстакнуто оваквим практичним разлозима.

Садржајно је буквар *Первое учение* веома занимљив, а количина података од значаја нажалост превазилази могуће оквире овог доприноса. Наведено ће бити зато само оно најзначајније. Прво издање, објављено за Орфелиновог живота и због тога релевантно за интенцију аутора, састоји се из предговора и девет поглавља.¹⁰

Предговор представља један од најважнијих садржајних елемената овог буквара. Иако просветитељски феномен славеносрпских писаца уопште, он се посебно везује за Захарију Орфелина, због његовог познатог предговора *Славеносрпском магазину*. Он се сматра својеврсним манифестом просветитељске идеје код Срба, али је мање позната чињеница да ово заправо није једино Орфелиново дело тог типа. Предговор *Первог ученија* његов је првенац, такође изразито манифестног карактера. У њему је изнесено неколико ставова аутора, веома значајних за разумевање идеја које су га подстакле на подухват писања школске књиге.

Пре свега је изнесен став аутора о томе да издавањем буквара *Первое учение* помаже да се премости тешкоћа учења српске деце из руских књига, које је он сматрао неприлагођеним српском кориснику. Томе је узрок била, према

⁸ Буквар *Первое учение* био је основна тема нашег рада под називом „Первое учение [...] називаемо Буквар у контексту просветитељске делатности Захарије Орфелина“ из 2021. године (в. списак литературе – Гагић 2021).

⁹ У процесу Велике сеобе из 1690. године Срби су дошли на територију јужне Угарске, при чему су им од стране тадашњег аустријског цара Леополда Првог обећане Привилегије. Услед њиховог непоштовања и кршења српских религиозних права, митрополит Мојсије Петровић је, неколико деценија касније, затражио помоћ руског цара Петра Великог, у виду слања црквених и школских књига и учитеља који би подучавали српску децу у православном духу. Буквар *Первое учение отроком* Теофана Прокоповича је тако, као једна од руских школских књига, у српско друштво дошао са учитељима Максимом и Петром Суворовим, који су 1726. године основали прве руске школе за Србе у јужној Угарској (Младеновић 2008: 177–178).

¹⁰ Другом издању додата су још два поглавља, Месјацослов и Придаток. Прво је заправо минеј, у коме се могу пронаћи најважнији празници и свеци у току године. Придаток је кратак извод из српске историје на две странице, прештампан из Орфелиновог *Вечног календара*.

његовом мишљењу, недовољна образованост наставног кадра, као и језичка баријера, одражена у другачијем изговору речи од стране српске и руске деце (Орфелин 1792: 2).

Обимом кратак и садржајно усмерен ка интенцији конкретног дела коме претходи, предговор *Первогo ученија* посвећен је ипак највећим делом дидактичким принципима које аутор сматра да треба примењивати у настави.¹¹ Он по први пут у српској школској литератури заговара позитивно емотивно условљавање деце и активан рад са њима, тврдећи да им је тим принципом успех у усвајању градива гарантован.

Тако се уместо учења напамет даје конкретна алтернатива. Орфелин предлаже да се деци направе картице са словима и појмовима чије име почиње датим словом (како би се градиво стављало у некакав контекст), као и да се сваки тачан одговор приликом испитивања награђује нечим што деци изазива лепу емоцију, попут „дара у воћу” (Орфелин 1792: 5). То представља, за своје доба, веома иновативан и напредан метод подучавања подмлатка.

Може се рећи да се у читавом делу (као и у *Латинском буквару*) заговара и примењује принцип тежње ка разумљивости и поједностављивању садржаја, где год је то могуће. Томе помажу коментари аутора, бројнији од оних у његовом претходном буквару. Након сваког потенцијално спорног питања графиције, лексике или садржаја текстова за читање следи засебан коментар са објашњењем дате појаве. У том контексту је Орфелин чак покушавао да упути на типичне грешке српског матерњег говорника. Примери би били појава „српског изговора руских речи” или неразликовање *јата* и *е* у писању и изговору.¹² Све то свакако указује на промишљеност и оригиналност у виђењу квалитетног и методолошки исправно усвојеног образовања, која је стајала иза *Буквара*.

У погледу садржаја основног дела текста *Первогo ученија*, може се рећи да он представља својеврсну проширену верзију *Латинског буквара* (наравно, у односу на црквенословенски језик). Такође се прво дају слова, слогови, речи и на крају читаве реченице. Специфично питање везано за црквенословенску традицију обрађује се у петом поглављу, посвећеном слоговима под титлама, где се наводе пуне речи и њихове скраћенице. Шесто и седмо поглавље, као у *Латинском буквару*, посвећено је религиозним текстовима и молитвама. Ово су два једина поглавља у којима Орфелин не заговара учење са разумевањем – ситуација је управо супротна. Он исправним сматра приступ при којем се у религију не улази превише логиком, нити се о њој аргументовано расправља, како супротно представља манифестацију сујете. Најзад, последња два, осмо и девето поглавље, посвећена су световним садржајима, што није била уобичајена пракса. Прво тематизује основе аритметике, док друго даје преглед основних научних сазнања из физике, хемије, историје и географије. Ту спадају подаци о хемијским елементима, физичким величинама, континентима, политичкој подели света и сл.

¹¹ Ову тенденцију у Орфелиновом *Буквару* препознала је и Марина Јањић (Јањић 2016; в. списак литературе).

¹² Орфелин готово сваку појаву ове врсте илуструје примерима. Занимљиви су примери за неразликовање *јата* и *е*, где он наводи: *лепъ* (као примитивни грађевински материјал) и *лѣпъ* (као придев мушког рода у значењу „онај који добро изгледа”) (Орфелин 1792: 20).

Оваква изразита религиозност одражена у шестом и седмом поглављу помешана са тежњом ка достизању што већег степена опште образованости у световном смислу осмог и деветог поглавља посведочено је једна од типичних карактеристика српског просветитељства у његовим идеалима (в. горе). Из тог разлога се и ово Орфелиново дело може сматрати репрезентативним за владајуће идеале своје епохе.

5. Закључак

Латински буквар и *Первое учение* у истом светлу говоре о интенцији стварања Захарије Орфелина. Ове две школске књиге, до данас и даље недовољно проучени део просветитељевог опуса, сведоче убедљиво о свести свог аутора о два проблема. Први подразумева недовољну дидактичку прилагођеност и разумљивост дотадашњих уџбеника. Покушаји његовог решавања видљиви су из бројних коментара и објашњења Орфелинових, заступљених на местима, где је претпостављао да разумевање и усвајање садржаја буквара кориснику може бити отежано. У предговору буквара *Первое учение* се чак проналази неколико идеја о томе како би се напредним дидактичким и васпитним методама могло доћи до бољих резултата приликом образовања деце. Други проблем са којим се Орфелин хвата у коштац јесте недовољна доступност знања и садржаја световног типа, које сматра кључним за лични развој и напредак. Тим поводом он у буквар *Первое учение* уврштава чак два „потпуно световна“ поглавља, подижући своју књигу на виши ниво и повећавајући њену корисност интендираном читаоцу.

На тај начин је он истовремено оставио сведочанство будућим генерацијама, о томе шта су, према његовом и мишљењу његових савременика из интелектуалне елите (којој је Орфелин засигурно припадао), били основни проблеми српског образовног система и на који начин су се они сами трудили да их превазиђу.

Цитирана литература

- Брајовић, Александра. „О предговорима као жанру славеносрпске писмености (на грађи текстова З. Орфелина)“. Научни састанак слависта у Вукове дане 51, 2022: 61–70. (у штампани).
- [Brajiović, Aleksandra. „O predgovorima kao žanru slavenosrpske pismenosti (na građi tekstova Z. Orfelina)“. Naučni sastanak slavista u Vukove dane 51, 2022: 61–70.]
- Гавриловић, Никола. „Српско школство у Хабсбуршкој монархији у другој половини XVIII века“. [У:] Е. Хасанагић (ур.) Историја школа и образовања код Срба. Београд: Историјски музеј СР Србије, 1974, 119–154.
- [Gavrilović, Nikola. „Srpsko školstvo u Habsburškoj monarhiji u drugoj polovini XVIII veka“. [U:] E. Hasanagić (ur.) Istorija škola i obrazovanja kod Srba. Beograd: Istorijski muzej SR Srbije, 1974, 119–154]
- Гагић, Александра. *Первое учение* [...] називаемое Буквар у контексту просветитељске делатности Захарије Орфелина. Беч: мастер рад, 2021.
- [Gagić, Aleksandra. *Pervoe učenje* [...] nazivaemoe Bukvar u kontekstu prosvetiteljske delatnosti Zaharije Orfelina. Већ: master rad, 2021]
- Драгићевић, Рајна. „Почеци српске штампане ћириличне лексикографије – Орфелинов реч-

- ник из 1766. године”. Предавања 7, 2018: 141–150.
- [Dragičević, Rajna. „Роџци српске штампане ћириличног лексикографије – Орфелинов реџник из 1766. године”. Предаванја 7, 2018: 141–150]
- Јањић, Марина. „Первоје учење Захарије Орфелина и његово место у српској културној историји”. Јужнословенски филолог 72/ 3–4, 2016: 159–175.
- [Janjić, Marina. „Pervoje učenje Zaharije Orfelina i njegovo mesto u srpskoj kulturnoj istoriji”. Južnoslovenski filolog 72/ 3–4, 2016: 159–175]
- Кречмер, Ана. „О феномену тзв. Pax Slavia Orthodoxa у контексту историје словенских стандардних језика”. Научни састанак слависта у Вукове дане 25/2, 1996: 31–41.
- [Krečmer, Ana. „O fenomenu tzv. Pax Slavia Orthodoxa u kontekstu istorije slovenskih standardnih jezika”. Naučni sastanak slavista u Vukove dane 25/2, 1996: 31–41]
- Младеновић, Александар. Историја српског језика: одабрани радови. Београд: Чигоја штампа, 2008.
- [Mladenović, Aleksandar. Istorija srpskog jezika: odabrani radovi. Beograd: Čigoja štampa, 2008]
- Нинковић, Ненад. „Реформа српског школства у Хабсбуршкој монархији 1769–1777”. Истраживања 22, 2011: 167–183.
- [Ninković, Nenad. „Reforma srpskog školstva u Habsburškoj monarhiji 1769–1777”. Istraživanja 22, 2011: 167–183]
- Остојић, Тихомир. Захарија Орфелин, живот и рад му. Београд: Српска краљевска академија наука и уметности, 1923.
- [Ostojić, Tihomir. Zaharija Orfelin, život i rad mu. Beograd: Srpska kraljevska akademija nauka i umetnosti, 1923]
- Павић, Милорад. Историја српске књижевности класицизма и предромантизма: Класицизам. Београд: Нолит, 1979.
- [Pavić, Milorad. Istorija srpske književnosti klasicizma i predromantizma: Klasicizam. Beograd: Nolit, 1979]
- Руварац, Димитрије. „О првом штампаном словенском буквару за српску децу”, Годишњица Николе Чупића 8, 1893: 263–290.
- [Ruvarac, Dimitrije. „O prvom štampanom slovenskom bukvaru za srpsku decu”, Godišnjica Nikole Čupića 8, 1893: 263–290]
- Стајић, Васа. „Нови подаци о Захарији Орфелину”. Гласник Историјског друштва у Новом Саду 8, 1935: 127–130.
- [Stajić, Vasa. „Novi podaci o Zahariji Orfelinu”. Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu 8, 1935: 127–130]
- Чалић, Боривој. „Буквар Велики Захарије Орфелина као просветитељска идеја образовања”. [У:] Б. Јордановић (ур.) Буквари и букварска настава код Срба. Београд: Педагошки музеј, 2010, 55–74.
- [Čalić, Borivoj. „Bukvar Veliki Zaharije Orfelina kao prosvetiteljska ideja obrazovanja”. [U:] B. Jordanović (ur.) Bukvari i bukvarska nastava kod Srba. Beograd: Pedagoški muzej, 2010, 55–74]
- Чалић, Боривој. „Захарија Орфелин – име као дукат”. [У:] М. Бекић-Војиновић (ур.) Рече ми реч. Вуковар: Друштво за српски језик и књижевност у Хрватској, 2011, 105–111.
- [Čalić, Borivoj. „Zaharija Orfelin – ime kao dukat”. [U:] M. Bekić-Vojinović (ur.) Reče mi reč. Vukovar: Društvo za srpski jezik i književnost u Hrvatskoj, 2011, 105–111]
- Костић, Мита. Zacharias Orfelins Kalligraphie. Archiv für slavische Philologie 36, 1916: 155–165.

Извори

- Орфелин, Захарија. Латински буквар. Венеција: Штампарија Д. Теодосија, 1766.
[Orfelin, Zaharija. Latinski bukvar. Venecija: Štamparija D. Teodosija, 1766.]
<<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/150>>
- Орфелин, Захарија. Првоје ученије. Венеција: Штампарија Д. Теодосија, 1767.
[Orfelin, Zaharija. Pervoje učenije. Venecija: Štamparija D. Teodosija, 1767.]
<<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/352>>
- Орфелин, Захарија. Првоје ученије. 2. изд. Беч: Штампарија С. Новаковића, 1792.
[Orfelin, Zaharija. Pervoje učenije. 2. izd. Beč: Štamparija S. Novakovića, 1792.]
<<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/354>>

Александра Ј. Брајович

О ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ИНТЕНЦИИ ПЕЧАТНЫХ БУКВАРЕЙ ЗАХАРИИ ОРФЕЛИНА – ЛАТИНСКИ БУКВАР И ПЕРВОЕ УЧЕНИЕ

Резюме

В центре внимания этой работы первый сербский просветитель, Захария Орфелин, и мало пока известная составная его труда – школьные учебники. Он известен, в первую очередь, как пионер в области сербской периодики (его «Славяно-сербский магазин» [1768 г.] является первым периодическим изданием не только в сербском, но и во всем южнославянском ареале), а также своей исторической монографией «Житие Петра Великого» (1772 г.), «Вечным календарем» (1783 г.) и др. Мало, однако, известно, что этот автор оставил после себя несколько книг для школы: три каллиграфии, учебник и два букваря. Наша работа посвящена букварям Орфелина: «Латинскому букварю» (1766 г.) и церковнославянскому букварю «Первое учение» (1767, 1792 гг.). Эти буквари, имеющие большое значение для истории сербской культуры и образования, рассматриваются с нескольких точек зрения – их содержания, исторического контекста их создания, авторского дидактического подхода к материалу, а также возможного практического применения этих букварей в тогдашнем обучении. Основная цель работы, таким образом, дать связную и ясную картину этой составляющей творчества Орфелина.

Ключевые слова: Захария Орфелин, учебники, букварь, система образования, просвещение.